

Кириченко В.В. Роль засобів масової інформації у формуванні образу осіб з особливим потребами у масовій свідомості / Віктор Кириченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – Вип.2. – Том 1. – 2018 – С.145-149 (Index Copernicus) (BAK)

УДК 159.922

Соціальна психологія; психологія соціальної роботи

РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ОБРАЗУ ОСІБ З ОСОБЛИВИМ ПОТРЕБАМИ У МАСОВІЙ СВІДОМОСТІ

Кириченко В.В., кандидат психологічних наук, доцент,

кафедра теоретичної та практичної психології

Житомирський державний університету імені Івана Франка

У статті представлено результати емпіричного дослідження визначення ролі засобів масової інформації та інших інформаційних ресурсів у процесі конструювання образу людини з особливими потребами у масовій свідомості жителів Житомирської області. Дослідження було проведено ГО Центр практичної психології «ForLife» у межах грантового проекту Житомирської обласної державної адміністрації. У результаті проведеного дослідження було визначено, що інформацію про осіб з особливими потребами пересічні українці отримують з засобів масової інформації та соціальних мереж, відносно ізольованими, для людей які не мають постійного контакту з цією категорією осіб, залишаються найбільш компетентні джерела інформації (лікарі, педагоги, громадські організації).

Ключові слова: картина світу, образи картини світу, масова свідомість, соціальні мережі, засоби масової інформації.

В статье представлены результаты эмпирического исследования определение роли средств массовой информации и других информационных ресурсов в процессе конструирования образа человека с особыми потребностями в массовом сознании жителей Житомирской области.

Исследование было проведено ОО Центр практической психологии «ForLife» в рамках грантового проекта Житомирской областной государственной администрации. В результате проведенного исследования было установлено, что информацию о лицах с особыми потребностями рядовые украинцы получают из средств массовой информации и социальных сетей, относительно изолированными, для людей не имеющих постоянного контакта с этой категорией лиц, остаются наиболее компетентные источники информации (врачи, педагоги, общественные организации).

Ключевые слова: картина мира, образы картины мира, массовое сознание, социальные сети, средства массовой информации.

The article presents the results of an empirical study of the definition of the role of the media and other information resources in the process of constructing the image of a person with special needs in the mass consciousness of the residents of the Zhytomyr region. The study was conducted by the Center for Practical Psychology "ForLife" within the framework of the grant project of the Zhytomyr Regional State Administration. As a result of the study, it was established that ordinary Ukrainians receive information about persons with special needs from the mass media and social networks, relatively isolated, for people who do not have constant contact with this category of persons, the most competent sources of information remain (medical workers, teachers, workers of public organization).

Keywords: picture of the world, images of the world, mass consciousness, social networks, mass media.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство має складну та розгалужену систему інформаційних зв'язків, які прискорюють процеси соціальної взаємодії та формують певну систему уявлень у пересічних громадян про оточуючу дійсність. Характерним є те, що не усі елементи зовнішнього середовища у тому числі соціальні групи знаходяться у межах нашого особистісного світосприйняття, більшість уявлень про світ формуються на

основі суспільного досвіду, який є узагальненим ставленням більшості до певних явищ об'єктивної дійсності. Соціально-прийнятні моделі сприймання поширюються за допомогою засобів масової інформації, які виконують у суспільстві функцію уніфікації уявлень більшості про щось та транслують їх у вигляді окремих образів, які інтегруються у індивідуальну свідомість пересічних громадян. За роки радянської історії суспільне ставлення до «інвалідів» як людей неповносправних породило цілу систему спеціалізованих навчальних закладів, що у свою чергу сформувало специфічне громадське ставлення до людей з обмеженими можливостями. Тому ідеї інклюзивного навчання, професіоналізації та якісної інтеграції осіб з особливими потребами у соціальне середовище у сучасних соціокультурних умовах дисонують з сформованими стереотипними уявленнями, щодо цієї категорії людей. Загальною соціально-психологічною характеристикою сучасного українського суспільства є орієнтація на суспільний досвід «ми» у процесі реконструкції образу світу та його базових елементів. Відповідно, відображення основних соціально-психологічних властивостей осіб з особливими потребами має бути у суспільно-прийнятних межах, які встановлюють через засоби масової інформації та інші інформаційні ресурси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфікою сучасних ЗМІ є орієнтація на настрої суспільства, на те, що буде сприйматися без особливих запитань та обговорень з боку пересічних громадян. Професійні журналісти знають, що інформація, яка іде у розріз офіційній політиці чи офіційному ставленню може спричинити масове обговорення, яке у результаті призведе до викриття фактів та встановлення справедливості (якщо ми говоримо про масову справедливість як віру більшості у певний причинно-наслідковий порядок). Тривалий розвиток у межах радянської системи журналістики призвів до використання преси та інших ЗМІ у якості засобів поширення ідеологічно коректної картини світу: люди сприймають інформацію, яка поширюється через пресу та телебачення як ту, що має офіційну підтримку. Пересічні громадяни більшою мірою довіряють інформації, отриманій з офіційних медіа ніж власним

органам чуттів, у випадку дисонансу триманої інформації з реальним перцептивним досвідом особистості, відбувається штучна корекція (раціоналізація, переосмислення) індивідуального досвіду «Я» у відповідність до загально групового досвіду «Ми». Соціальні мережі є відносно новим соціальним інструментом формування картини світу особистості, проте він набирає популярності та дає більші можливості обміну інформацією, порівняно з іншими інформаційними ресурсами.

Соціальні мережі на сьогоднішній день є віртуальним виміром життєдіяльності людей. Вони дають можливість здійснювати комунікацію у просторі, який не має територіальних, часово-просторових та культурно-стратифікаційних обмежень, що полегшує процеси обміну інформацією. Сучасна людина має можливість двічі повноцінно проживати життя у фізичній та цифровій площині, та користуючись науково-технічними перевагами останньої, нівелювати перешкоди та вади, які вникають у процесі взаємодії з першою [2]. Цифрове інформаційне середовище дало можливість людям з обмеженими фізичними, економічними, соціально-психологічними можливостями відкривати для себе світ: подорожувати, спілкуватися з іншими людьми, які знаходяться на значній відстані, здобувати досвід та поширювати власний.

Основним джерелом формування образу осіб з особливими потребами у сучасному суспільстві є засоби масової інформації (Фудорова О.М., 2012) [1]. Вони створюють певну систему групового ставлення до цієї категорії осіб, яка ґрунтується на фактах з реального життя цієї категорії осіб та соціально-прийнятному ставленні до них цільової аудиторії. Моделі сприймання, які розповсюджують засоби масової інформації, забезпечують однорідне сприйняття осіб з особливими потребами, які у більшості випадків, що підтверджено дослідженнями залишаються для українського суспільства «інвалідами», «неповносправними» та «людьми з відхиленнями». Підтвердженням на емпіричному рівні є вплив ЗМІ на самосприйняття осіб з особливими потребами та формування у них власного внутрішнього образу «Я»

(Lingling Zhang & Beth Haller, 2013) [7]. Рефлексія соціально-психологічних та біопсихічних властивостей осіб з особливими потребами відбувається на основі інтрериорізованого образу типового представника цієї категорії осіб. Н. Livneh (1983) виокремлює ряд причин негативного ставлення суспільного середовища до осіб з особливими потребами [4]. Однією з основних є негативна тілесна ідентифікація пересічних громадян, з людьми, які мають видимі зовнішні відмінності (цей же механізм функціонує у приматів та вищих ссавців як природня агресія до особин, що відрізняються від типових представників виду). Люди з особливими потребами є меншістю по відношенню до деякої більшості – фізично і психічно здорових осіб, що ініціює природній процес атрибуції до цієї категорії осіб негативних рис, що підкріплюють та раціоналізують природньо агресивне налаштування до усіх, хто не знаходиться у межах групової консолідації «ми». До цієї думки схиляється М. Söder (1990), який приходить до висновку, що негативні особистісні риси є домінуючими соціальними характеристиками осіб з особливими потребами [6]. Вони є результатом групового дистанціювання від цієї категорії осіб, та породжені страхом не опинитися на їх місці (страхом не бути такими як вони). Найбільш неупередженими та об'єктивними у сприйнятті осіб, які мають вади розвитку люди, які найбільш частіше з ними контактують (соціальні працівники, педагоги, лікарі, рідні та близькі). За результатами досліджень D. Roker, K. Player та J. Coleman (1998) внутрішнє волонтерство або допомога інвалідів інвалідам розповсюджене явище у загальносвітовій практиці інтеграції осіб з особливими потребами у соціальне середовище. Люди з особливими потребами у якості агентів соціалізації є більш ефективними у налагодженні взаємодії та спільної діяльності в силу того, що вони позбавлені соціальних упереджень та стигм міжособистісної перцепції осіб, що мають вади розвитку [5].

Контент-аналіз інформаційного змісту місцевих ЗМІ Житомирської області, який був дотичний до теми становища інвалідів в регіоні, більшою мірою стосувався проблеми «порушення прав інвалідів», «соціального забезпечення та умов проживання», «труднощі доступу до освітніх, культурних, медичних

послуг» (Свінціцька О.І., 2015) [3]. Частотна перевага вживання поняття «інвалід» та специфічний інформаційний контекст формують соціально-непривабливий образ осіб з особливими потребами. Ця категорія людей, опираючись на дослідження О.І. Свінціцької, потребує більшою мірою допомоги, опіки та створення специфічних умов, що утворює певні труднощі для пересічних громадян, ніж може щось запропонувати конструктивне та корисне для них. Частина інформаційного контенту Житомирських ЗМІ пов'язують осіб з особливими потребами з агресією, шантажем і надмірними вимогами від влади та оточення.

Постановка завдання. Дослідження проводилось у продовж жовтня-грудня 2017 року у межах науково-освітнього проекту Житомирської ОДА «Психічне здоров'я дітей: від знань до дій», який виконувався ГО Центр практичної психології «ForLife». Мета дослідження передбачала виявлення та протидія стигмам міжособистісного сприйняття осіб, які мають вади розвитку та виявлення основних джерел формування суспільного образу цієї категорії осіб (безпосереднє спілкування, ситуативний досвід взаємодії, ЗМІ, надбання культури). Це дало нам можливість визначити, який досвід індивідуальний (безпосередній перцептивний) чи соціальний (опосередкований) є основою образу людини з особливими потребами у масовій свідомості пересічних українців.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 686 осіб, які проживають на території Житомирської області. У дослідженні взяли участь особи, які мають серед контактного оточення осіб, які мають вади розвитку та люди, які не мають досвіду спілкування з такими людьми. У дослідженні було використано метод опитування, який містив запитання закритого типу. Досліджувані обирали декілька варіантів з запропонованого списку (множинний вибір) або пропонували власний. У результаті математичної обробки даних було отримано відсотковий розподіл використання основних джерел отримання інформації у якості ресурсу реконструкції образу людини з особливими потребами: соціальні мережі, телебачення, радіо, педагоги, рідні (члени родини),

друзі (знайомі), громадські організації, лікарі. Також фіксується відсоток осіб, які не мають жодного уявлення про те, хто такі люди з особливими потребами або сумніваються у об'єктивності своїх суджень.

До основних джерел отримання інформації про осіб з особливими потребами, за результатами нашого дослідження, є соціальні мережі, інтернет-ресурси, лікарі, контактне соціальне середовище (друзі, знайомі, родина, колеги), педагоги, засоби масової інформації, активісти громадських організацій та політичні діячі. Не мають уявлення про осіб з особливими потребами або сумніваються у об'єктивності власних суджень лише 7 % досліджуваних (47 осіб). Громадські організації та активісти а також політичні діячі є джерелом отримання інформації про осіб з особливими потребами для 37,5% досліджуваних, що свідчить про недостатню ефективність діяльності цієї соціальної інституції у напрямку інформатизації соціального середовища (Рис.1). Прямий контакт з людьми, що мають вади психічного чи фізичного розвитку, через знайомих, друзів та колег мають 50,1% опитаних. Реальний досвід взаємодії з цією категорією людей мають лише половина опитуваних, з них постійний контакт у повсякденному житті з особою, що має певні фізичні чи психічні порушення контактують 42 % респондентів, інші мають ситуативні зв'язки на рівні знайомих, або контактували з ними один раз в житті.

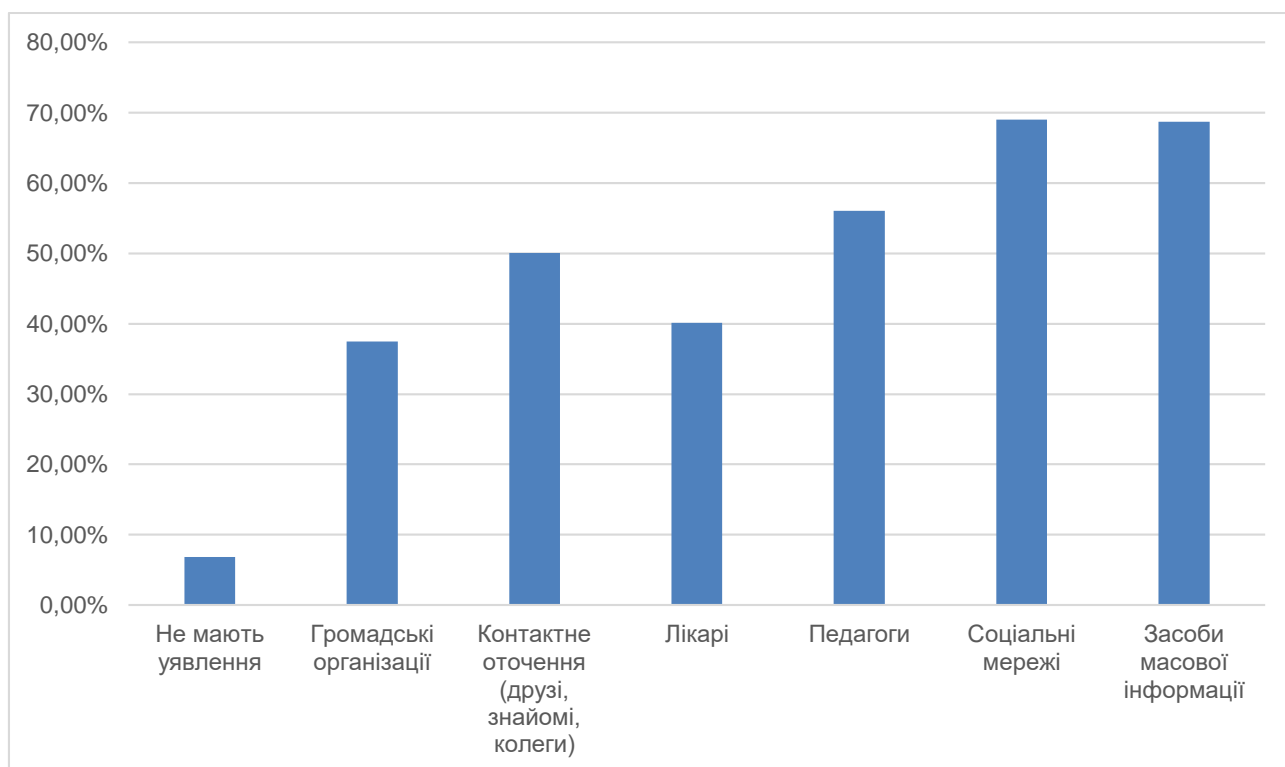

Рис.1. Інформаційні джерела конструювання образу осіб з особливими потребами у масовій свідомості жителів Житомирської області

42% респондентів додаткову інформацію отримують від лікарів та інших медичних працівників, або вважають, що вони є об'єктивним джерелом інформації про цю категорію людей. Вони є дійсно компетентними фахівцями та можуть надавати повну інформацію про специфіку того чи іншого психічного порушення. Від педагогічних працівників отримують інформацію більша кількість респондентів – 56,1%. У процесі реформування вищої освіти та впровадження інклюзивної освіти педагогічні працівники стали вагомим джерелом інформації у процесі конструювання образу особи з особливими потребами. Найбільша кількість респондентів відповіла, що вони отримують інформацію з соціальних мереж – 69,4% та з засобів масової інформації – 68,7%. Сучасні інформаційні мережі дозволяють здійснювати комунікацію з цією категорією осіб нівелюючи часово-просторові перешкоди. У такий спосіб відбувається організація спільної соціальної активності у іншій (не фізичній) площині. Цифрове інформаційне середовище, яке є основою інформаційного суспільства, забезпечує можливість індивідуальної та групової активності осіб,

які не мають можливості взаємодії у реальному фізичному просторі. Однак, у віртуальному світі відбувається спотворення об'єктивної дійсності: прагнення до ідеалізації образу «Я», атрибуції нереальних рис або їх гіперболізації, вигадкування фактів та продукування інформаційних «фейків» (часткове спотворення). Засоби масової інформації також займають лідируючі позиції у процесі формування образу людини з особливими потребами. Їхня особливість полягає у поширенні загальноприйнятої моделі сприймання, через які відбувається фільтрація особистісного досвіду людини. Через екрани телебачення, раді та пресу ми отримуємо той образ людини з особливими потребами, який буде відповідати більшості соціальних очікувань пересічних громадян, а отже зберігати у своїй основі стигму у ставлення до них: страх, ворожість, дистанціювання у стосунках.

З порівняння варіантів відповідей досліджуваних ми можемо зробити висновок, що найрозповсюдженішими варіантами поєднання відповідей в умовах множинного вибору джерел отримання інформації про осіб, які мають особливі потреби є «соціальні мережі», «засоби масової інформації», «педагогічні працівники». Люди, які отримують інформацію про цю категорію осіб від контактного оточення (друзі, знайомі, колеги), як правило, зазначають, що додаткову інформацію про цю категорію осіб вони отримують від лікарів та діячів громадських організацій (51% досліджуваних).

Ми можемо констатувати, що засоби масової інформації є основними джерелами отримання інформації для осіб з особливими потребами, особливо, якщо ми говоримо про людей, які не мали тривалого чи постійного контакту з ними або мають ситуативний досвід взаємодії. Вони орієнтовані на загальний суспільно-схвалюваний образ людини з особливими потребами. Контактуючи з ними у соціальних мережах, пересічні громадяни, не ідентифікують їх як інвалідів (оскільки ця рольова позиція не афішується) тому атрибуція соціальних рис відбувається на основі ідентифікування іншої диспозиційної ролі (національності, статі, професії). Суспільний досвід у процесі конструювання картини світу та образу людини з особливими потребами є домінуючим по

відношенню до досвіду індивідуального. Сприймаючи цю категорію осіб у повсякденному житті пересічні громадяни приписують їм риси, які транслуються засобами масової інформації.

Опираючись на отримані нами результати ми може констатувати, що основою образу людини з особливими потребами у свідомості пересічних українців є та інформація, яка поширюється засобами масової інформації та соціальними мережами. Мають меншу впливовість на світогляд знання, які поширюються медичними працівниками та педагогами через спеціалізовані канали інформації. У дослідженні, проведеному у рамках проекту «Впровадження інклюзивної освіти у закладах освіти Житомирської області» Центром соціально-психологічних досліджень Житомирського державного університету імені Івана Франка (до складу якого входить автор роботи) та Болонським університетом у 2011 році було виявлено, що 63% досліджуваних не мали постійного чи тривалого контакту з людьми, що мають вади розвитку. 12% сумнівалися у правильності своїх суджень щодо цієї категорії осіб, лише 25% постійно контактували з цією категорією осіб. Основним джерелом отримання інформації про цю категорію осіб були засоби масової інформації (83%), 54% досліджуваних, які обрали «засоби масової інформації» як джерело отримання інформації про осіб з особливими потребами не зазначають альтернативних джерел. На другому місці у якості інформаційного ресурсу конструювання образу цієї категорії осіб виступали «контактне середовище (друзі, знайомі, колеги)» (26%), «громадські організації» (33%), «лікарі» (28%). Останніми були «соціальні мережі» (24%) та «педагоги» (11%). У період з 2011 по 2018 рік відбулося посилення ролі соціальних мереж у якості ресурсу конструювання картини світу пересічної особистості (з 24% до 68%). Також про результативність впровадження інклюзивної освіти у навчальних закладах Житомирського регіону свідчить те, що педагогічні працівники стають ефективним агентом інформування громадськості про соціально-психологічні властивості цієї категорії осіб, їх об'єктивні властивості та можливості інтеграції у соціальне середовище. Класичні засоби масової інформації. до яких ми

відносимо телебачення, радіо, періодичні видання на сьогоднішній день не втрачають своєю ваги як ресурс конструювання образів світу, проте альтернативою їм стають соціальні мережі, які можуть поширювати альтернативну інформацію, що дисонуватиме з тією, що транслюється ЗМІ.

Медіасередовище є першу чергу середовищем формування загально прийнятої системи цінностей. Щоденно канали інформації передають нам уявлення про те, що за ілюстративними актами вчинків пересічних людей лежать високоморальні, ідеологічно досконалі та суспільно-прийнятні мотиви. Звичайні буденні акти, які реалізують наші індивідуальні егоїстичні прагнення, у медіа-середовищі перетворюються на вчинки «героїзму», «патріотизму», «новаторства», «самовіддачі». Те що відображає психіка через органи чуттів може бути по іншому (у відповідності до загально-прийнятої системи цінностей) відображено у медіа середовищі. А оскільки кількість «живих свідків» подій та явищ завжди менше тої аудиторії, яка контактує з інформаційним контентом, що їх описує і інтерпретує, у суспільстві загальноприйнятою вважається та картина явища яка транслюється медіа мережею. Поодинокі критичні заперечення окремих членів спільноти, які вважають (і мають на це об'єктивні підстави), що події та явища розвивалися «по-іншому» розчинюються у загальному галасі багатоголосого ефіру трансляції суспільної медіа мережі.

Висновки з проведеного дослідження. У результаті обробки та інтерпретації нами результатів дослідження, проведеного у межах грантового проекту Житомирської ОДА у 2017 році, ми дійшли висновку, що засоби масової інформації та соціальні мережі є провідними інформаційними ресурсами для пересічних громадян у якості ресурсу конструювання образу осіб з особливими потребами. Соціальні мережі посилюють свій вплив та стають вагомими альтернативним джерелом інформації про навколишній світ: вони дозволяють безпосередньо спілкуватися з суб'єктом діяльності, проте виникають ризики поширення необ'єктивної інформації або такої, яка суперечить об'єктивній реальності.

Література

1. Дікова-Фаворська О.М. Соціологічні підходи до вивчення проблеми соціального виключення людей з особливими потребами / О.М. Дікова-Фаворська // Український соціум. – 2011. – № 3(38) – С. 53-66.
2. Кириченко В. В. Психологія інформаційної діяльності : Навчальний посібник: 2-ге вид. вип. і доп. / В. В. Кириченко – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 146 с.
3. Свінціцька О.І. Образ людини з особливими потребами в репрезентаціях житомирських інформаційно-новинних порталів: світоглядно-ціннісне та естетичне моделювання / О.І. Свінціцька // Наукові записки. – 2015. – № 2 (51) – С. 320-330.
4. Livneh H. On the Origins of Negative Attitudes toward People with Disabilities / Hanoch Livneh // Rehabilitation Literature. – 1982. – № 43. – P.338-347
5. Roker D. Challenging the Image: The involvement of young people with disabilities in volunteering and campaigning / D. Roker, K. Player, J. Coleman // Disability & Society. – 1998. - №5. – С. 725-741
6. Söder M. Prejudice or Ambivalence? Attitudes Toward Persons with Disabilities / Mårten Söder // Disability, Handicap & Society. – 1900. – №5(3) – P. 227-241
7. Zhang L. Consuming Image: How Mass Media Impact the Identity of People with Disabilities / Lingling Zhang, Beth Haller // Communication Quarterly. – 2013. – № 61 (3). – P. 319-334.